

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

FIKCIÓ ÉS VALÓSÁG ISTVÁN KORÁBAN

Kós Károly: *Az országépítő*

■ „A történelem előadása szerint Szent István inkább epikai alaknak tűnik fel: hősnek, aki egy óriási feladatot sikerrel hajt végre. Mégis az irodalom újabb és újabb erőfeszítéseket tesz arra, hogy tragikai hőst csináljon belőle” – kezdi Schöpflin Aladár még a megjelenés évében, a *Nyugatban* megjelent ismertetőjét Kós Károly regényéről.¹ Persze igaza van, az irodalomnak ez a dolga, a történeti regény elsősorban regény, s csak másodsorban történeti mű. Valóban, nem kis merészség Szent Istvánnak már a 11. század végére ikonná merevedett alakjához nyúlni, legyen a vállalkozó akár irodalmár, akár történész. Ennek tudatában valóban csak a legnagyobbak vagy a veszélyt nem érzékelő közepszerű alkotók próbálkoztak a feladattal megbirkózni. Nem meglepő módon az előbbieket soroljuk jelen írás tárgyát képező mű szerzőjé, Kós Károlyt, miképpen már a korabeli kritika is, bizonyos fenntartásai mellett, elismeréssel adózott az alkotó és műve kvalitásainak.²

Mindig izgató volt a kérdés, hogy a nagy politikai teljesítmények mögött mennyi tapintható ki István és kortársai jelleméről? A szépirodalmi alkotások számára e kérdés értelemszerűen megkerülhetetlen volt, hiszen e nélkül hősüket nem tudják beszéltetni és feszültséget generáló konfliktusokba vezetni. Goethe nyomán a középkori császárok életírója, Werner Goetz is úgy tartja, hogy a költők által megálmódott hősökkel szemben a történelmi alakok sápadtak és vérszegények, és mintegy kísérteties holdfénybe burkolóznak.³ Nem véletlen, hogy Kós könyvét is éppen a vélt korhűség

...mennyiben kellett már életében szentnek lennie a királynak, miként viszonyulhatott a „pogány” nemzeti múlthoz, az erőszakhoz, ami bizonyíthatóan végigkísérte uralkodását? Hol végződik a nemzeti hősök iránti tisztelet, s hol kezdődik a gyalázkodás?

¹ Történeti regény. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh és Révai, Bp., 1934.

kérdésében fogadta a legtöbb értetlenkedés: mennyiben kellett már életében szentnek lennie a királynak, miként viszonyulhatott a „pogány” nemzeti múlthoz, az erőszakhoz,⁴ ami bizonyíthatóan végigkísérte uralkodását? Hol végződik a nemzeti hősök iránti tisztelet, s hol kezdődik a gyalázkodás?

A középkori uralkodók arcképének a megrajzolásához általában kevés a támpontunk, s ez még inkább igaz a szentté avatottakra, akiknek életútját haláluk után a szent ideálhoz igazították legendáik szerzői. Istvánról felelősséggel nem állapítható meg sokkal több annál, mint amit Zsoldos Attila fogalmazott meg: szívós kitartás és következetesség, jó helyzetfelismerés jellemzi, hiszen mindig ő az, aki támad.⁵ Hasonlóképpen figyelemre méltó momentum, s ezt a kortárs Merseburgi Thietmar sem mulasztja el elismerni, hogy a legyőzöttekkel sokszor kegyesen viselkedett, megkímélte azok asszonyait, családtagjait, a Gyulák és Vazul esetében az életüket is. Ez utóbbiban minden bizonnyal tetten érhető az uralkodó dinasztia karizmájába vetett hit, a német földön is jól ismert egyfajta „*Gebliutsheligkeit*”, ami a dinasztia tagjainak az életét a végsőkig védte, behódolásuk (*deditio*) esetén meg is kímélte, megfordítva: a királlyá választhatók köre is évszázadokig e rokon köre korlátozódott. A hagyományos szemlélet azonban ennél sokkal merevebb, elég, ha Karácsonyi Jánost idézzük: „Szent István lelke, magaviselete először is ment volt minden olyan erkölcsi fogatkozástól, amely a tőle terjesztett keresztény vallással éles ellentétben állott volna.”⁶ Sőt mindazt elhiszi, amit a legendák toposzai mondanak: ritkán nevető, komoly beszédű és magaviseletű férfiú volt. Persze van, amit biztos elhihetünk a toposzok közül is. A forrásokban és Kósnál is olvassuk, hogy élete vége felé a lába fáj, ami szintén Suetoniusra visszamenő, később Nagy Károly életírásában is hasznosított megállapítás. Ezt persze semmi jogunk sincsen kétségbe vonni, az öregség testi fájdalmakkal járt nála is, mint azóta is szinte mindenkinél. Anakronizmusok persze vannak a műben, elég, ha a csöbörsisakos lovagokra, az erdélyi székelyekre, Bécs szerezpére vagy Tonuzóba élve eltemetésére utalunk, de mindezeknek a történeti hangulat megfestésében fontos szerepük volt, az átlagolvasót pedig akár még ma sem zavarják. Annál inkább megütköztek a korabeli kritikusok Géza pogányságának a hangsúlyozásán, pedig a pogánysággal összevegyült keresztény vallás Querfurti Brunónak (+1009) Géza udvaráról írott, kivételesen egykorú szavai szerint is rosszabb a barbárságnál.

Ha a korszak forrásaira tekintünk, igen csalóka eredménnyel szembesülünk. Lát-szatra rengeteg a híradás, de valóban a szent király korából származók s a királyra vonatkozók aránya eltörpül a későbbiekkel szemben, különösen, ha a Törvényeket és az Intelmeket különválasztjuk. A válasz roppant egyszerű: a korban senki nem gondolta, hogy a 990-es évek végén hatalomra került magyar uralkodó, fejedelem, majd király egy évszázadokon át sikeres és európai középhatalommá izmosodó királyságnak veti meg az alapját. Persze jóleső érzéssel regisztrálták, hogy 1018-ban megnyitotta a Szentföld felé vezető zarándokutat, sőt a történetíró Rodulfus Glaber szerint nemcsak megnyitotta, hanem a zarándokokat melegen fogadta és bőséges ajándékokkal bocsátotta útjukra. Rögzítették a megélnékülő egyházi kapcsolatok dokumentumait, papok, latin kéziratok és ereklyék mozgását, sőt még a királlyá avatás garanciáját jelentő császári és pápai támogatás tényét is, miként azt is, hogy István felesége a korábbi bajor herceg, 1002-től német-római császár, II. Henrik testvére lett. A korszakra vonatkozóan becses emlékeink a Szent István-, a Szent Imre- és a Szent Gellért-legenda, nem kevésbé a későbbi magyar krónikában fennmaradt, bizonyos elemeiben kétségkívül 11. századi feljegyzésekre visszamenő fejezetek. Ezekről azonban bebizonyosodott, hogy olyan komoly későbbi átszerkesztésen estek át, hogy egyikük esetében sem lehet az ott olvasottakban a korabeli valóságot egy az egyben megpillantani. Amit történetileg megörökítenek, azok adják a regény vázát is: a nagy

hadjáratok Koppány, Keán, Ajtony, Gyula, a bolgárok és a német császár ellen. Mind ez nem áll távol Kós összegzésétől, amit István szájába ad: „Véres építést parancsol-tál nekem, Uramisten, s én nem irgalmaztam.”

Valójában irodalmár és történész egyaránt merész rekonstrukcióra kényszerül, ha első királyunk alakjához és uralkodásához akar nyúl-ni. Így tett az eddigi összes történetíró, legutóbb pedig Györffy György,⁷ aki több száz oldalas magisztrális munkájában valójában morzsákból, leginkább helységnevekből és kortárs analógiákból építette fel azt a koherensnek látszó képet, ami azóta szinte minden vonatkozásában sokat módosult, és mindmáig változik, bizonyos részei pedig teljes átírásra szorulnak. Nem kevésbé hipotetikus és ingatag a Hóman Bálint-féle István-kori németbarátság vizionálása. Amint Hóman írta „a magyarok karakter és műveltség tekintetében sokkal közelebb álltak a bajorokhoz, mint bármely más szomszédjukhoz... II. Henrik egészséges kormányzati rendszere megbecsülést válthatott ki [...] a magyar fejedelemből.”⁸ Bizony Hóman szavainál sokkal valószerűbbnek tűnnek a Kós regényében megrajzolt, ellentmondásos, hol irigyelt, hol gyűlölt német figurák, akiknek feltűnése egy 1930-as évekbeli regényben nem a véletlen műve. Ugyanakkor érdekes, hogy Kós miért nem rajzolja meg erőteljesebben Gizella portréját, amivel valódi feszültséggel tudta volna telíteni István és az erdélyi Gyula feleségének viszonyát.

Mindezek alapján logikus a kérdés: ha az írott forrásokkal dolgozó történész ilyen képlékeny és megbízhatatlan anyaggal dolgozik, felvethető-e egyáltalán a fikció és valóság, lehetséges (*Möglichkeitssinn*) és valóságos (*Wahrheitssinn*) viszonyát firtató kérdés az írókkal szemben? Könnyen lehet, hogy egy alkotó a történelmi forráskritika szabályaitól vagy éppen a szakmai, politikai elvárásoktól nem zavartatva egy sokkal valószerűbb, empatikusabb – és tegyük hozzá maradandóbb – királyképet tud és mer megrajzolni.

A legutóbbi millectenáriumi hivatalos állami ünnepek 2001. augusztus 20-án érték el a csúcspontot. Ekkorra készült el a Budát és Pestet legelőször összekötő Lánchídon a magyar Szent Korona monumentális másolata. Sőt az ünnepnapon szállították az eredeti koronát hajón Esztergomba, hogy ott az ország prímás érseke azt ismét Szűz Máriának ajánlja fel, miként a hagyomány szerint első királyunk tette. A történelmi tabló teljes és pontos, akár egy 18. századi történelemkönyvben vagy festményen, amikor még pontosan tudni vélték, hogy a magyar királyságot megalapozó aktusra hol és mikor került sor; s amikor még egy cseppnyi kétely sem merült fel – legalábbis a katolikusok részéről – a korona eredetiségét és az ország Szűz Máriának való felajánlását illetően. A politikusok mindig is szerették a történelmi folyamatokat néhány eseménybe sűríteni: íme, itt volt a lehetőség, hogy a magyar államalapítás folyamatát egy-egy pillanatfelvétellel ünnepeljék meg.

A legutóbbi ünnepek felidézése a középkorral foglalkozók számára azért is tanulságos, mert közvetlen bepillantást enged a történelmi emlékezet alakulásába és alakításába. Nem kétséges, hogy a mindenkori államhatalom hasonlóképpen viszonyul a múlt ráhagyományozott képéhez, s mindig készek voltak arra, hogy a lehetőséget a bizonyosság szintjére emeljék. A kétségek pedig egyre szaporodtak. Éppen 1896-ra, az első nagy millenniumi ünnepek idejére a történelmi kritika és forrás-publikáció már komoly kételyeket keltett a fennmaradt középkori források szavahi-
hetőségét, forrásértékét illetően. Ezek megítélése persze máig vitatott, illetve velük kapcsolatban bizonyos ciklikusság figyelhető meg. Igaz, a nagy évfordulók körüli esztendőknemcsak a közvélemény, hanem maguk a kutatók is inkább hajlanak arra, hogy megengedőbbek, elnézőbbek legyenek forrásaik iránt. Ilyenkor, pl. az 1938-as, 1998-as Szent István-évben komoly érvekkel próbálják valószínűsíteni, hogy Szent Istvánt mikor és ki keresztelte meg, hol és mivel koronázták meg, s az

emelkedett pillanatokban már-már magunk is elhisszük, hogy a király ráérő idejében fiának, Szent Imrének szánt atyai „Intelmek” latin szövegének a megformálásán töprengett. Ebben a kontextusban sokkalónak tűnhettek Kós szavai Imre hercegről, akit – miután megtanítottak a keresztény erkölcsi normákra – szembesítettek a politika azzal mindenben ellenkező elvárásaival: miként Gellért mondja Imréről: „megtanítottam, hogy testvérül szeressen minden emberfiát; most meg kell tanulnia kegyelem nélkül megtiporni és elpusztítani az embereket, nemzeteket és birodalmakat”. Talán hiányolhatjuk Imre többek szerint bizánci házasságára – vagy annak hipotézisére – vonatkozó utalást a műben, hiszen tudnivaló, hogy a szüzesség motívuma majd csak a Szent (II.) Henrik-legendák hatására kerül be az Imre-legendába. Sőt Imréről azt is tudjuk, hogy a magyarországi ruszok vezére (*dux Ruizorum*) volt, ami minden bizonnyal kapcsolatba hozható a királyi udvar mellett szolgáló varég csapatokkal s az „oroszi” típusú korai helynevekkel.

Az persze csak a nagyközönség számára tűnhet meghökkentőnek, hogy a történelmi rekonstrukció semmivel sem könnyebb a művészettörténetinél vagy a régészetinél.⁹ Az utóbbiak esetében talán könnyebben felismerhető, hogy legkorábbi emlékeink későbbi átalakítások, átépítések nyomát őrzik, s csak közvetve vagy éppen semmilyen módon nem kapcsolódnak első királyaink személyéhez vagy korához. Elég, ha a máig vitatott eredetű Szent Koronára, Szent István erszényére, a Szent István-szarkofágra, a prágai és bécsi Szent István-kardra és szablyára gondolunk. Nem lehet alaptalan az a feltevés, hogy a korona maga is őrizhet olyan részeket, amelyek az első király személyéhez valamiképpen kapcsolódtak, miként Tóth Endre érvel, de a kardok is akár már István korában a királyi kincstárban pihenhettek.¹⁰ Az építészeti emlékek területén leginkább a század közepe utáni fejlemények megragadása lehetséges, s éppen Anonymus krónikája ellenében bizonyosodott be honfoglalás korinak gondolt várainkról, hogy azok legkorábbi formájukban is 11. századiak lehetnek, s az államalapítás korához kapcsolódnak. A 11. század egyúttal az önállóodó, saját arculattal rendelkező magyarországi kultúra, művészet és művelődés kialakulásának időszaka. Az 1000 utáni esztendőkből probléma s máig vitát kavaráó kérdés eldönteni, hogy létezett-e valamiféle keresztény „magyar” művészet, kultúra stb. az országban. Nagy valószínűséggel nem, s ma utólag még nehezebb különbséget tenni az importált művek és betelepült mesterek és a „helyiek” alkotásai között, eldönteni a reánk maradt irodalmi művek szerzőinek „nemzeti” hovatartozását. A keretet minden bizonnyal az önálló érsekség, majd érsekségek jelentették, amelyek először egy független, a Kárpát-medencére jellemző liturgikus gyakorlatot alakítottak ki. Az töltődött fel az 1083. évi szentté avatások után egyre erősebben magyarországi szentekkel, nemzeti jelleggel, s vált a magyarországi nemzeti tudat kialakulása egyik fő gerjesztőjévé és forrásává. Újabban a Zágrábban reánk maradt 11. századi esztergomi benedikcionále kéziratáról merült fel, hogy annak rendkívül igényes és nagy terjedelmű imádságait Magyarországon a hazai liturgiát tudatosan megteremtő egyházi szerzők vetették pergamenre.¹¹ Valóban, Kós művében a lehetséges alkotók és szerzők görög és latin kézírataikkal együtt színre is lépnek.

Az első közép-európai királykoronázásról csak annyit tudunk Merseburgi Thietmarnak köszönhetően, hogy István a püspökségek szervezéséhez a „császár kegyéből és biztatására koronát és áldást kapott”, a magyar történelmi hagyomány szerint 1000-ban (Pozsonyi évkönyv), vagy 1001-ben (Váradi/Zágrábi krónika), mai közkeletű vélekedés szerint 1000 karácsonján vagy 1001 januárjában, egy újabb német kutatói javaslat szerint az 1000. év Kisasszony napján.¹² Más modern történészek, pl. Váczy Péter arra hívják fel a figyelmet, hogy III. Ottó 1000 augusztusától 1001 februárjáig tartózkodik Rómában, majd áprilisban Ravennában, ahol alkalma nyílik ar-

ra, hogy a pápával – akivel mint korábbi nevelőjével jó viszonyt ápol –, illetve a magyar herceggel egyetértésben döntsön a magyarországi koronázásról.

A II. Szilveszter pápához küldött magyar koronakerő küldöttség történetét csak a 11–12. század fordulóján vagy talán már a 11. század végén jegyzik le a Hartvik-legendában, majd annak hitelét 1630 körül a hamisított ún. Szilveszter-bullával próbálják még tovább erősíteni. Igen valószínű, hogy maga a korona az 1000 körüli uralkodói jelvényegyüttesnek nem is a legfontosabb darabja – ehhez a véleményhez jó érzékkel Kós is csatlakozik. A szertartáson belül magától értődően a megszentelt olajjal való felkenés volt a központi aktus, a királyi jelvények közül pedig a német császár által ajándékozott ún. királylándzsa vonta leginkább magára a kortársak figyelmét. Azzal azonban, hogy III. Henrik német császár – a magyarok feletti győzelme után – 1044-ben a koronázási jelvényeket, köztük a lándzsát biztosan Rómába küldi, a lándzsa teljesen elfelejtődik a magyar köztudatban. A magyarországi történészek csak akkor hiszik el a magyar királyi lándzsa létezését, amikor 1968-ban előkerül Szent István pénze, rajta a lándzsa képével.¹³ Mindezt megelőlegezve, Kós kitűnő érzékkel jeleníti meg a német lándzsát a királyi jelvényei között, annak ellenére, hogy a németekkel kapcsolatos fenntartásait nem rejti véka alá művében. Amit a nomád hagyományként szereplő pajzsra (vagy akár nemezlpra) emelésről olvashatunk, igen találó, de minden bizonnyal ekkorra már letűnt szokásnak tekinthető. Erre Árpáddal kapcsolatos egyszeri említésén túl csak bizánci, bolgár és nomád példáink vannak, s ott is inkább az uralkodónak a hadsereg általi elfogadottságát jelképezi.¹⁴

Mindaz, amit a Szent István-korról tudunk, azt a László és Kálmán király kori szűrőn keresztül tudjuk. Ez magyarázza meg, hogy a koronát kizárólag a pápa küldi, de ő sem saját akaratából, hanem isteni sugallatra adja a magyar királynak. E hagyomány teszi meg a nem német, hanem hangsúlyosan prágai püspököt, Adalbertet a király keresztelőjének, ahogyan a középkorban a leírást egyértelműen és félreérthetetlenül értelmezték, még ha Hóman a király bérmálásával és házasságának előkészítésével is kapcsolatba hozza. Adalbert tisztelete annyiban jutott jelentőségre Magyarországon, amennyiben hozzájárult Szent István történelmi küldetésének az előmozdításához, a magyar egyházszervezés sikeréhez, de III. Ottó szerepéről kultusza terjesztésében már nem vett tudomást. A krónikában és a regényben felbukkanó keresztapa, Deodatus bizonyosan nem István-kori betelepülő, s a szent király famíliájának a teljessége iránti igény hívta életre későbbi századokban.

Ezen a ponton megkerülhetetlen egy rövid megjegyzés a magyar elbeszélőforrásokról. Jobb híján ezekre vagyunk utalva, hiszen az első eredetiben fennmaradt oklevél 1055-ből maradt ránk, s a hamissákkal, interpoláltakkal – mint a pannonhalmi alapítólevél – és az oklevél-említésekkel együtt is a 11. századból nem egészen 120 darabról van tudomásunk. Ebben nincsen semmi meglepő, a latin írásbeliség emlékei az 1000. évi államalapítás után jelennek meg. Az említett Pozsonyi Évkönyv az egész 11. századból 30 évszámot őrzött meg, legfontosabb külföldi forrásunk, az Altaichi évkönyvek pedig sajnos csak az 1038 utáni időszakra nyújt egyedi és nagyszámú információt. A néhány átdolgozott másolatban ránk maradt István-kori oklevél persze rendkívül fontos, a korabeli cseh vagy lengyelföldi oklevelek számát sokszorosan felülmúlják, sőt a pannonhalmi oklevél másolóját legújabbban magában a kölni érsekben keresik,¹⁵ mégis ezek leginkább az egyházszervezésről tanúskodnak. László és Kálmán király uralkodása alatt, az István-legendák és az 1100 körüli krónikaszerkesztés időszakában fogalmazzák meg, kanonizálják Magyarországon a magyar állam és az Árpádok államának „Gründungsmythos”-át. Kiirtják mindazt, amit lényegtelennek minősítenek, amit pedig normatív értelemben jelentősnek gondolnak, azt szakralizálják. Történik ez akkor, amikor a politikai és egyházpolitikai polémikák keresztüztüében a magyar–német és magyar–pápai viszony áll. Valószínűleg ek-

kor merülnek feledésbe mindörökre a 11. század első fele magyar történelmének év-számai és eseményeinek jó része, amiről éppen az említett magyar évkönyv néhány adata ad töredékes fogalmat. A magyar történelmi emlékezet nem kívánt tudomást venni a német császár meghatározó szerepéről, amit Kós elfogad művében, ugyanakkor az ország Mária-nak való Szent István-i felajánlásának írásba foglalása alapvetően a VII. Gergely-féle pápai jogigények visszaverésére irányult.

Bizonyos, hogy a királyi udvar életében – a Kós művében leírtaknál – nagyobb szerepet játszottak a szentek és ereklyéik. Nem véletlen, hogy a csaták kapcsán közvetlen kapcsolatba hozzák a katonaszentekkel, Szent Mártonnal és Szent Györggyel.¹⁶ Meggyőző érvelés szerint az új vallás szentjeinek bizonyítaniuk kellett, hogy legalább olyan hatékonyan segítik a közbenjárásért hozzájuk fohászolókat, mint pogány elődeik. Az első bencés apátság már alapításánál és védőszentjénél fogva is különösen közel állhatott a királyhoz. Nyilván Szent Márton esetében folyamatosságról nem beszélhetünk, mindenképpen import szentről, a mainzi katedrális patrónusáról van szó, aki azonban Sabaria/Szombathely–Pannonhalma kapcsán ismét és véglegesen belevésődött a hazai történelmi emlékezetbe. Egy horvát kutató, Trpimir Vedriš tanulmányában a Karoling befolyás nyomait keresve Dalmáciában éppen a Mártonnak szentelt templomokkal igyekeznek azt bizonyítani. Nyomatékkal utalt arra, hogy Sulpicius Severus Szent Márton-életrajza már a legkorábbi időkben széles körben elterjedt Itáliában és Illyricumban, s így hatásával magától értődően lehet számolni.

A Bakonybél alapításával kapcsolatba hozható, minden bizonnyal Gizellával is – Adalberthez hasonlóan – rokonságban álló Szent Günter legendája kapcsán a királynak ritkán említett autokratikus vonásai is megragadhatóak lettek volna. A legenda szerint az egyik étkezéskor István ellentmondást nem tűrően ráparancsol a szerzetesre, hogy fogyassza el a sült pávát. Mire a szerzetes nem mervén ellenkezni, Istenhez fordul, könyörgése eredményeként a madár életre kel, elrepül, s így a szerzetes megmenekül a fogadalma ellenére elfogyasztandó étel ódiumától. Sőt Günter legendásan pazarló adakozása a királyi kincstár számlájára már nem áll messze a legendák István-képétől, ahol a királyi pár gyakori adakozással tölti mindennapjait.¹⁷ A legendától való tartózkodás persze Kós esetében elvi alapállás lehetett, amit kritikusai igen rossz néven vettek, s ebben István kereszténységének a háttérbe szorítását látták.

A magyar krónika is megemlékezik II. Konrád német császár 1030-as támadásáról. Az utólag konfliktusmentesnek látszó német–magyar viszony megváltozott a száli ház 1024-ben trónra lépő első királya, az augsburgi csatában életét veszítő Vörös Konrád közvetlen leszármazottja, II. Konrád uralma alatt. A támadás közvetlen okát csak találgatni lehet, de a keleti események összefüggésében nem nehéz elhelyezni azt egy új formálódó birodalmi stratégiában. A III. Ottó-kori univerzális keresztény birodalom eresztékei meglazultak, s a csatlakozó hatalmi központok Vencétől Karintián át a csehegig és lengyelekig függetlenedni próbáltak a birodalomhoz fűződő kapcsolatukban. Ebben az összefüggésben a Lajta és Fischa folyók közötti bajor területek magyarok általi háborgatására vonatkozó bajor panaszok megértő fogadtatásra találhattak a császári udvarban, ahol a lengyel fronthoz hasonlóan a fegyveres megoldás mellett dönthettek. Ám amíg a lengyel háború a lengyel király, Mieszko (uralk. 1025–1034) teljes vereségével végződött, lemondani kényszerült frissen elnyert királyi címéről és a nemrég megszerzett Lausitzról, továbbá az ellenszegülő cseh herceg is teljes kapitulációra kényszerült, a magyar helyzet másként alakult. Konrád legközelebbi tanácsadója az elhunyt császár testvére, Brúnó augsburgi püspök (+1029) lett, aki már korábban is szembehelyezkedett a Henrik által képviselt magyarbarát politikával. Hasonlóképpen ütköztek a német és magyar érdekek a ve-

lencei kérdésben, ahol Orseolo Ottó (Ottone, uralk. 1009–1026) dózse felesége I. István név szerint nem ismert nőtestvére lett, az ő fiuk, Péter pedig 1038-tól magyar király. Végül reális, de szintén pontosan nem ismert nézeteltérés forrása lehetett a bajor hercegség öröklésének joga, ami Gizella királynőn keresztül Imre herceget is a hercegi címet maguknak követelők közé emelhetette. Annyi bizonyos, hogy a feszültség első jelének az tekinthető, hogy 1027-ben egy – Kós művében is megjelenő – német, magukat zarándokoknak mondó csapatot (köztük a császár követét) a magyar király nem engedett át országán Bizánc felé.

Az 1030. évi hadjáraton maga a császár nem jelent meg személyesen, mivel közben a sváb herceggel szemben kellett fellépnie. Nem tudjuk, hogy távollétében a betörő német csapatokat ki vezette, majd csak a következő évi békekötés kapcsán értesülünk arról, hogy 14 éves fia, a későbbi III. Henrik (uralk. 1039/1046–1056) első politikai szerepléseként megjelent a helyszínen. A hadjárat során a németek mélyen behatoltak a Dunántúlra, de utánpótlási nehézségeik miatt – mint többször is a 11. század folyamán – a Rába folyó vonalánál július derekán vissza kényszerültek fordulni. I. István király nyilván helyesen mérte fel a magyar seregek korlátozott harcértékét, s bölcsen kivárta, amíg a németek utánpótlása elfogy. Ekkor lendültek támadásba a magyar lovasok, s a visszavonulókat menet közben sikerült annyira meggyengíteni, hogy Bécsnél bekerítették és fogságba ejtették magát a császári sereget. (Korábban még azt gondolták, hogy magát Bécszet foglalták el, amint azt Kós leírta.) E győzelem a magyarok 11. századi hadtörténelmének egyik legnagyobb sikere, ami a közel azonos időben történt lengyel és cseh katonai vereségekkel összehasonlítva nyeri el igazi súlyát. A békekötés eredményeként a Lajta és Fischa közti terület feletti uralom ismét a magyaroknak jutott. Újabb vélemények szerint a Fischától keletre eső terület már a hadjáratot megelőzően is Magyarországhoz tartozott, s így a területi nyereség a Dunától északra, a Morva és Thaya folyók vidékén keresendő.

A kalandozásokról a magyar krónikák csak általánosan, röviden s a nyugati források ismeretében szólnak. A térítés problémáját a hazai elbeszélő források egyébként is igen szűkszavúan kezelik, ami már önmagában arra utal, hogy a keresztény hitre térésben tudatosan semmiféle radikális fordulatot nem akartak látni. A magyar nép történetét 1100 körül jóval az államalapítás kora elé datálják, eltüntetve a pogány és keresztény időszak közötti radikális cezúrát. Szent István ún. Nagyobb legendája éppúgy a folyamatosságot vallja, mint a krónikák. Az előbbi feleleleti, hogy a császári Róma is a pogányságot követően lett keresztény, miként a pogány magyarok is isteni sugallatra pusztították a keresztény Európát. Ez a megállapítás volt hivatva bizonyítani, hogy a római birodalmi hagyományokat valló német császároknak sincsen semmi alapjuk arra, hogy a magyarokat pogány múltjuk miatt hibáztassák. Szép okfejtés, ami Kós művébe is bekerülhetett volna!

Ez nem is alakulhatott másként, a századot végigkísérő német–magyar harcok (1030–1108), a királyi rokonok közötti trónharcok és a pogánylázadások nem teremthettek a magyarok múltját pogányként ábrázoló történeti munkákhoz kedvező körülményeket. Sőt éppen ellenkezőleg, a politikai és ideológiai nehézségeken úgy próbáltak segíteni, hogy a 11. század végi konszolidáció időszakában I. László király 1083-ban szentté avattatta a magyarok első királyát, fiával, Imrével és mártírhálált szenvedett püspökével, Gellérttel, valamint további két remetével együtt. Meglehet, hogy az országot képviselő szentek karának a létrehozásában a Kós művében is megjelenő csehek Szent Vencelje is ösztönző szerepet játszott, hiszen az ún. Kristian-féle Vencel-legenda már a 10. században Vencelről mint „*patronus noster*”-ről beszél.¹⁸

István apostoli, egyház- és államalapító voltának hangsúlyozása a 11. század második felében a pápai és a német császári hatalmi igények keresztüztüvébe került Magyarországon különösen fontossá válik. László és Kálmán korától a magyar királyok

számára jogaik forrása István személye és uralkodása, a hozzá kapcsolódó tárgyak különös, mással nem pótolható jelentőséggel ruházódnak fel. István a középkori történetírás mitikus államalapítóinak szinte minden tulajdonságával rendelkezik: törvényeket hoz, pénzt veret, békét teremt, meghonosítja az írásbeliséget, városokat és egyházakat alapít. Az udvari reprezentáció és szertartások közül számos a király által Aachen mintájára az ország szakrális központjává tett Székesfehérvárhoz kötődik: Kálmántól ide temetkeznek a magyar királyok egy része, itt koronázzák őket, itt áll a királyi trónus. A közép-európai országok közül egyedül Magyarország nyerte el a teljes szuverenitást. Ennek félreérthetetlen jele volt az önálló törvényhozás. Szent István fennmaradt törvényei 56 cikkelyének forrása leginkább a Kós művében is szerephez jutó bajor törvények, a Karoling-kori zsinati határozatok. A jogalkotó magyar király bevallott célja a nyugati császárok, nevezetesen a német-római uralkodók példájának a követése. A király tekintélyének tudható be, hogy az István nevében fiához írt egykorú királytűkőr már kezdettől a király törvényei között hagyományozódott.

A Kálmán-kori 12 püspökség, 2 érsekség, illetve az előbb-utóbb 72 vármegye pontos kialakulását lehetetlen dolog nyomon követni. Izgalmas s magyar történészek között még hosszú ideig tartó vita folyik arról, hogy a kezdeti nagyobb kiterjedésű egyháztartományok és világi megyék határai hol húzódtak, s miként osztoztak az idő múltával egyre kisebb igazgatási egységekre. Némi támpontot jelent, amikor 12. századi külföldi forrásokban találunk számadatokat, de annyi bizonyos, hogy az első századokban a megyerendszer nagy átalakuláson ment át, s vélhetően a nagyobb, Zsoldos Attila megfogalmazásával „óriásmegyék” fokozatos aprózódásával lehet számolni.¹⁹ Kétségtől ilyen korai, nagy kiterjedésű megyék lehettek a királyi hatalom számára megszerzett törzsfői területek, így az Ajtony területéből kialakított Csanád megye, Koppány dunántúli, korábban Bulcsú birtokában lévő területe (Somogy, Zala, a Száváig terjedő területen a későbbi Varasd, Körös, valamint Zágráb megye egy része), az Aba birtokolta kabar területekből Újvár, a gyulák területéből az erdélyi Fehér megye. A később is fennmaradó, átlagos területű megyék közül a korai időszakban is bizonyosan megvolt Veszprém, Fejér, Visegrád, Hont, Győr, Nyitra. A kutatók joggal gondolnak arra, hogy a királyi udvar által fegyverrel hódoltatott területeken szerveződtek meg a hatalmas, 10-40 ezer négyzetkilométeres „óriásmegyék”. E területek hatalmas kiterjedése egyúttal a legendákban szinte problémátlanul leírt katonai leszámolás I. Istvánra nézve meglévő kockázataira és a feladat nagyságára is bizonyosságul szolgál. Ugyanakkor éppen Aba Sámuel esetében, aki a dinasztíába is beházasodott, és a bizalmi nádori tisztséget is betöltötte, arra gondolnak, hogy éppen azért tarthatta meg régi befolyását és területét, mivel együttműködött Istvánnal. A folyamat eredménye kétségtől az Árpádok személyes jellegű dinasztikus hatalmából kifejlődő királyság, „*regnum*” lett. 1000 körül még az ország nagy kiterjedésű területeit István rokonai (Koppány, erdélyi Gyula) birtokolták, akik katonai vereségük után átadták helyüket a királytól függő, leváltható tisztségviselőknek, a vármegyék élén álló ispánoknak. Az erdélyi gyulák tartományának kiemelt szerepeltetése, amit Kós következetesen Erdőelveként emleget, egyáltalán nem a transzszilvanizmus torzító optikájának a következménye, hiszen Erdélyt Anonymus is a szó tartomány jelentésében *regnum*ként nevezi meg.

E folyamat már a 11. század végi kortársak szeme előtt is – részben öntudatlanul, részben tendenciózusan – egybemosódott az első király emlékével, s 1100 körül már komolyan hitték, hogy a magyar királyságot és egyházat István egyszeri elhatározásával az idők végezetéig tartóan megalapította. E gondolat nem véletlenül kapott nagy súlyt a két világháború közötti magyar történelmi gondolkozásban, hivatalos propagandában s nem utolsósorban az akkor újra virágkorát élő történelmi regényekben, amelyeknek egyik legjobban sikerült, nehezen felülmúlható, „bámulatos történelmi levegőjű” alkotása *Az országépítő*.

■ JEGYZETEK

1. Schöpflin Aladár: *Az országépítő*. Nyugat 1934. 10–11. sz. 583–584.
2. Vajk Ilona: *Kós Károly válogatott bibliográfiája*. Bp., 1994.
3. Werner Goez: *Gestalten des Hochmittelalters: personengeschichtliche Essays im allgemeinhistorischen Kontext*. Darmstadt, 1983. XIII.
4. Magának *Az országépítő* cselekményének gerince is a szembeszegülő urakkal, Koppánnal, Keánnal, Ajtonnyal, erdélyi Gyulával, Vazullal, Tonuzóbával való leszámolás.
5. Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. András*. Kossuth Kiadó, Bp., é. n. [2003.] 81.
6. Karácsonyi János: *Szent István király élete*. Bp., 1904. 87, 96.
7. Györfly György: *István király és műve*. Bp., 1977. 2013⁴.
8. Hóman Bálint: *Magyar történet*. Bp., 1941.⁷ 171, (1928¹).
9. Karácsonyi János messze túlbecsülte a történész lehetőségeit, amikor így írt: „én nem féltém szent István dicsőségét, pályafutásának tanulságos voltát a sallangok hiányától. Nem régiben, 22 év előtt történt, hogy a pécsi székesegyházat toldalékaitól megszabadították és eredeti alakjába megközelítőleg visszaállították. A visszaállítás előtt ebben is többet láttak, mint most, de nem az igazi, az alapítótól emelt egyházból, hanem a századok folyamán reá rakott, sok helyütt ízléstelen, sok helyütt kárt tevő toldalékból! Ma azonban az eredeti fényébe visszaállított bazilika-egyházat szemlélve, senki sem sajnálja azt a többet, azt a toldalékot. Reméljük, hogy szent István élete is megtisztítva s lehetőleg eredeti vonásaiba visszaállítva ily hatást fog kelteni s a kései sallangok után senki sem fog sóvárogni.” Karácsonyi: i.m. 3–4.
10. Tóth Endre: *A magyar koronázási jelvényekről*; Fodor István: *Szent István prágai kardja*; Kovács László: *A Szent István-i lándzsa*. In: *Koronák, koronázási jelvények*. Szerk. Bende Livia, Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer, 2001; Fodor István: *A bécsi szablya és a prágai kard*. Szeged, 2000.
11. Földváry Miklós István: *Az Esztergomi benedikcionále*. Bp., 2014.
12. Wolfgang Huschner: *Transalpine Kommunikation im Mittelalter. Diplomatische, kulturelle und politische Wechselwirkungen zwischen Italien und dem nordalpinen Reich (9.–11. Jahrhundert)*. Schriften der Monumenta Germaniae Historica. Bd 52. 3 Bände. Hahn, Hannover, 2003. I. 405–418.
13. Kovács László: *A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlatja*. Folia Archeologica 21 (1970). 127–146.
14. Négyesi Lajos: *Árpád pajzsra emelése*. Hadtörténelmi közlemények 126 (2). 583–592.
15. Huschner: i. m.
16. Tóth Endre: *Szent Márton ünneplésére*. Vasi Szemle 2014. 1. sz. 3–8; Koszta László: *Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete*. Tiszatáj 2001 november.
17. Körmendi Tamás: *Remete Günther és Magyarország*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 22 (2010. 3–4.) 5–22.
18. Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp., 2000. 147–149.
19. Zsoldos Attila: *A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése)*. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 299–318.

